

PISATELÉ A JEJICH MOTIVACE – K OTÁZCE SOCIÁLNÍHO, GENDEROVÉHO A DEMOGRAFICKÉHO SLOŽENÍ PISATELŮ

Paleta motivů k sepsání dopisu prezidentu republiky byla velmi pestrá. Častým spouštěčem byl zážitek skutečné nebo domnělé křivdy, popřípadě předchozí negativní zkušenost s nižšími státními, stranickými či správními orgány. Svou roli sehrával také pocíťovaný rozpor mezi proklamovanými sociálními a ekonomickými úspěchy a vlastní životní zkušeností. Někteří pisatelé svým způsobem volali o pomoc, jiní tematizovali otázku sociálních nerovností a kriticky se pozastavovali nad tím, že se k bezplatným nebo zvýhodněným výtobytkům socialismu dostali méně potřební či zasloužilí spoluobčané. Pisatelé se na prezidenta obraceli v drtivé většině kvůli osobním záležitostem, informovali jej však rovněž o místních událostech a upozorňovali na rozmanité nešvary, o kterých podle jejich soudu nejspíše nevěděl, ale mohl jako jediný zjednat nápravu. V dopisech lze také narazit na touhu některých občanů dlouhodobě sdílet s hlavou státu své životní strasti a radosti, o čemž ostatně pojednává osmá kapitola, v níž jsou přiblíženy i příběhy lidí, kteří si stihli dopisovat s T. G. Masarykem i G. Husákem. V dochovaných materiálech najdeme též pozvánky na svatby, prosby o kmotrovství či žádosti o autogram.

Podstatná část dopisů se podobala spíše suplikám, které začínaly oslovením „Vážený soudruhu prezidente“ a končily obecnou frází „Se soudružským pozdravem“, „Práci čest“ nebo „Světů mír“. Oslovení „Vážený pane prezidente“

bylo častější během pražského jara a v první polovině roku 1969. V následujících letech se častěji objevovalo v dopisech, jejichž autoři kritizovali politickou situaci v zemi a poukazovali na širší souvislosti ekonomických, sociálních či ekologických problémů. Převažovalo rovněž v dopisech věřících, kteří se dovolávali ústavně zakotvené svobody vyznání a projevovali své rozhořčení z jejího porušování. Setkáme se s ním nejen u zástupců disentu a mezinárodních lidskoprávních organizací, ale také u emigrantů, kteří již delší dobu žili v zahraničí a osvobodili se od charakteristických jazykových figur, jimiž se vyznačovala komunikace s úřady v komunistickém Československu.

Zahraniční autoři, kteří se věnovali především dopisům východoněmeckých občanů různým státním i stranickým orgánům, si povšimli specifických rétorických figur a pozastavili se i nad „uměním napsat úspěšný dopis“. Podle britské historičky Mary Fulbrookové bylo zapotřebí především vyvolat dojem, že cílem vyslovené kritiky není útočit na stávající zřízení, ale naopak je vylepšit.²⁸ Německý historik Felix Mühlberg poukázal na dva základní přístupy, s nimiž se často setkáme i při čtení dopisů adresovaných československým prezidentům. Zatímco v případě prvního se pisatelé prezentovali jako mimořádně aktivní či zasloužilí členové socialistické společnosti, kteří tak mají „určité právo na protislužbu“, označovali se zástupci druhého za „mimořádně potřebné členy“, jejichž situace je natolik vážná, že vyžaduje okamžitou pomoc. Mnohdy se dovolávali sociální spravedlnosti a proklamovaných ideálů rovnosti a přerozdělování dle faktických potřeb.²⁹

Ve skutečnosti se oba přístupy leckdy prolínaly a navíc byly doplňovány dalšími komunikačními strategiemi. Běžně se tak lze setkat s konstatováním, že prezident pro dotyčné představuje poslední instanci, která jim může pomoci vyřešit svízelnou situaci či korigovat nespravedlivé rozhodnutí nižších orgánů. Někteří stěžovatelé přitom neváhali naznačit, že jsou na konci svých psychických nebo fyzických sil a nemohou vyloučit, že se neuchýlí ke spáchání nějakého nepředloženého činu. Ničím výjimečným nejsou ani dopisy, jejichž autoři neváhali upozornit na spoluobčany, kteří si dle jejich soudu nezaslouženě užívali socialistických výdobytků či se chovali takřkajícím nesoudružsky. Zatímco k L. Svobodovi se stěžovatelé častěji obraceli jako k bývalému vojenskému veliteli a představiteli pražského jara, v případě G. Husáka se někteří dovolávali jeho vězeňských zkušeností z padesátých let a marně doufali, že bude mít více pochopení pro jejich strádání.

Při hledání odpovědi na otázku, kdo se vlastně nejčastěji obracel na prezidenta republiky, nám zčásti pomohou souhrnné rozborů došlých dopisů,

28 FULBROOK, Mary: *The People's State: East German Society from Hitler to Honecker*. New Haven – London, Yale University Press 2005, s. 284.

29 MÜHLBERG, F.: *Informelle Konfliktbewältigung: Zur Geschichte der Eingabe in der DDR*, s. 270.

kteřé obsahují i podrobné údaje o sociálním, profesním, národnostním a genderovém složení pisatelů. Pracovníci stížnostního oddělení ovšem sami upozornili, že bližší zařazení pisatelů bylo možné zjistit pouze u necelých dvou třetin zaevidovaných podání.³⁰ Limitující také je, že od roku 1977 již tyto informace nebyly ve zprávách uváděny, což s ohledem na torzovitost dochovaných stížností vylučuje možnost zpětné rekonstrukce chybějících dat. Tento krok v zásadě jen kopíroval situaci na celorepublikové úrovni, kde se od sledování sociálního složení upustilo již v polovině šedesátých let. Svou roli sehrála nejen snaha ušetřit lidské a finanční zdroje, ale také závěry nejvyšších kontrolních orgánů, podle nichž tyto informace do značné míry pozbyly svou dřívější důležitost, neboť nepřispívají ke správnému a rychlému vyřízení „dopisů pracujících“ a nápravě kritizovaných jevů.³¹

Z následující tabulky vyplývá, že nejpočetnější skupinu pisatelů představovali důchodci, jejichž podíl se však postupně snížil z bezmála poloviny v roce 1968 na necelých jednačtyřicet procent v roce 1976. Její zástupci se nejčastěji vyjadřovali k problematice sociálního zabezpečení, bytové politice, zdravotnictví a otázkám investiční výstavby. Následovali je dělníci, kteří tvořili v průměru dvacet osm procent stěžovatelů. V centru jejich zájmu byly kromě bydlení a investiční výstavby především pracovněprávní vztahy a mzdy, na rozdíl od důchodců však jejich stížnosti postupovaly takřka všemi tematickými okruhy stížnostní agendy prezidentské kanceláře. Představitelé inteligence zaujímali až pomyslnou pátou příčku za pracovníky v nevýrobní sféře a ženami v domácnosti, přičemž se jejich podíl v letech 1968 až 1976 téměř zdvojnásobil a dosáhl čtyř a půl procenta. Kromě bytů a pracovněprávních vztahů komentovali ve zvýšené míře kádrové otázky a praxi vydávání cestovních pasů. Kategorie studentů, učňů a žáků činila v průměru téměř tři procenta a nejvíce se promítla do problematiky školství a cestování. Výčet jednotlivých skupin uzavírali soukromě hospodařící s průměrnými 2,1 procenty a družstevníci, kteří nedosáhli ani na dvouprocentní hranici a jejichž problémy nejčastěji rezonovaly v dopisech týkajících se činnosti jednotlivých zemědělských družstev a mzdových otázek. Okrajový význam pak měli „příslušníci bývalých vykořisťovatelských tříd“, kteří jen nepatrně přesáhli půl procentního bodu. Jejich dopisy se většinou vztahovaly k majetkovým otázkám a rehabilitacím, což se projevilo na jejich vyšších počtech v letech 1968 a 1969.

30 AKPR, f. KPR, č. j. 608.548/72, Informace o souhrnném vyhodnocení poznatků z rezolucí, stížností, žádostí a podnětů došlých prezidentu republiky a Kanceláři prezidenta republiky v roce 1971, Praha, 30. 3. 1972.

31 Národní archiv, Praha (dále NA), f. Ústřední komise lidové kontroly a statistiky (dále ÚKLKS), kart. 99, 1961–1967, Návrh způsobu třídění a vykazování stížností, oznámení a podnětů občanů, Praha, 1. 11. 1965.

Tabulka č. 1: Sociální složení pisatelů dopisů adresovaných prezidentu republiky a jeho kanceláři v letech 1968–1976 (v procentech)³²

	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	Ø
Důchodci	49,2	48,4	46,4	44,8	45,4	42,6	40,9	37,9	40,7	44,0
Dělníci	25,6	25,8	26,6	28,8	26,5	27,8	28,5	31,1	31,2	28,0
Pracovníci nevýrobní sféry	8,5	8,6	10,2	8,8	9,2	9,3	10,0	12,0	10,8	9,7
Ženy v do- mácnosti	4,9	4,9	4,8	5,4	7,7	8,8	9,3	9,4	8,1	7,0
Inteligence	2,5	3,2	4,2	6,0	4,3	3,8	3,3	4,3	4,5	4,0
Studenti, učni, žáci	2,8	2,5	3,3	2,9	3,4	3,7	4,1	2,0	1,4	2,9
Soukromě hospodařící	3,2	2,8	1,9	1,5	1,4	2,5	2,1	1,4	1,4	2,1
Družstev- níci	2,3	2,1	1,8	1,7	1,5	1,5	1,7	1,6	1,3	1,7
Bývalí vyko- řisťovatelé	1,0	1,7	0,8	0,1	0,6	0	0,1	0,3	0,6	0,6

Stížnostní oddělení prezidentské kanceláře sledovalo do roku 1976 také genderové hledisko, které bychom jinak marně hledali ve statistikách celostátních,

32 Údaje v tabulce byly zpracovány na základě ročních souhrnných rozborů stížnostního oddělení Kanceláře prezidenta republiky. Využity byly zejména následující zprávy: ABS, f. Inspekce MV ČSSR II. díl (dále A 8/2), inv. j. 151, Informace o souhrnném vyhodnocení poznatků z rezolucí, stížností, žádostí a podnětů došlých prezidentu republiky a KPR v roce 1969, Praha, 31. 3. 1970; AKPR, f. KPR, č. j. 608.548/72, Informace o souhrnném vyhodnocení poznatků z rezolucí, stížností, žádostí a podnětů došlých prezidentu republiky a Kanceláři prezidenta republiky v roce 1971, Praha, 30. 3. 1972; Informace o souhrnném vyhodnocení poznatků z rezolucí, stížností, žádostí a podnětů došlých prezidentu republiky a Kanceláři prezidenta republiky v roce 1971, Praha, 30. 3. 1972; *tamtéž*, č. j. 607.282/73, Informace o souhrnném vyhodnocení poznatků z rezolucí, stížností, žádostí a podnětů došlých prezidentu republiky a Kanceláři prezidenta republiky v roce 1972, Praha, 29. 3. 1973; *tamtéž*, č. j. 604.902/74, Informace o souhrnném vyhodnocení poznatků ze stížností, žádostí a podnětů došlých prezidentu republiky a Kanceláři prezidenta republiky v roce 1973, Praha, 14. 3. 1974; *tamtéž*, č. j. 604.194/75, Informace o souhrnném vyhodnocení poznatků ze stížností, žádostí a podnětů došlých prezidentu republiky a Kanceláři prezidenta republiky v roce 1974, Praha, 25. 3. 1975; *tamtéž*, č. j. 609.892/76, Informace o souhrnném vyhodnocení poznatků ze stížností, žádostí a podnětů došlých prezidentu republiky a Kanceláři prezidenta republiky v roce 1975, Praha, 26. 3. 1976; *tamtéž*, č. j. 610.510/77, Informace o souhrnném vyhodnocení poznatků ze stížností, žádostí a podnětů došlých prezidentu republiky a Kanceláři prezidenta ČSSR v roce 1976, Praha, 20. 4. 1977.

republikových či regionálních institucí. Přirozeně se občas objevují zmínky o tom, že v některé oblasti – sociální zabezpečení, bytové hospodářství – dochází k nárůstu počtu stěžovatelek, sotva to však umožňuje dospět k nějakým obecněji platným závěrům. Vládní vyhláška z října 1958 o vyřizování stížností, oznámení a podnětů pracujících vycházela z rovnosti všech pisatelů, a genderový aspekt tak neměl hrát žádnou roli. Při vyřizování jednotlivých podání se navíc mělo zásadně vycházet z jejich obsahu, a nikoli z osoby pisatele.³³ To pochopitelně neznamená, že by v praxi nedocházelo k „lustrování“ a k ověřování kladného postoje k socialistickému zřízení. Zdá se, že třídní hledisko bylo pro mocenské vedení rozhodně důležitější než otázka genderu.

Z dochovaných přehledů vyplývá, že v druhé polovině šedesátých let se na prezidenta republiky obraceli častěji muži, byť jejich početní „nadvláda“ nebyla příliš výrazná. S příchodem nové dekády získávaly navrch ženy, když v průměru přechýlily mužský element o bezmála dva tisíce dopisů ročně. Jak dokládá tabulka č. 2, projevovala se jejich početní převaha zejména u bytové problematiky, sociálního zabezpečení a pasových záležitostí. V letech 1971 až 1974 překračoval průměrný podíl žen u těchto tří kategorií šedesát procent. Naopak u pracovníprávních a investičních záležitostí se referenti stížnostního oddělení prezidentské kanceláře častěji setkávali s muži, jejichž dopisy činily u těchto dvou skupin v průměru padesát pět procent. V následujících letech sice již nejsou u těchto pěti kategorií uváděny celistvé údaje o genderovém složení, objevují se v nich však zmínky o převaze žen u prvních tří a mužů u dvou zbývajících.

U první skupiny se nejčastěji jednalo o dopisy mladých žen v bytové nouzi, popřípadě rozvedených žen, které byly i s dětmi nuceny sdílet bytovou jednotku mnohdy po řadu let s bývalým manželem, což nevytvářelo ideální prostředí pro výchovu dětí. V druhé skupině dominovaly žádosti o zvýšení starobního důchodu, při jehož výpočtu byly ženy dlouhodobě znevýhodňovány nejen tím, že často působily v profesích s nižšími příjmy – textilní průmysl, školství, služby –, ale rovněž nespravedlivou mzdovou diferenciací, kdy jejich platové ohodnocení často citelně zaostávalo za muži, byť zastávaly stejnou či obdobnou pracovní pozici. V případě pasové politiky šlo většinou o dopisy zoufalých žen, které se snažily získat povolení vystěhovat se za manželem, jenž emigroval, v naivní víře, že československý stát bude respektovat mezinárodní úmluvy a umožní sloučení rodin. Opak byl pravdou, což názorně dokládají i životní osudy mnohých protagonistů páté kapitoly této knihy. V případě pracovníprávních záležitostí se nejčastěji

33 Vládní vyhláška č. 150/1958 Ú. l. o vyřizování stížností, oznámení a podnětů pracujících. In: VILÍMEK, T. – PAŽOUT, J.: *Pohyblivé hranice diktatury ve světle stížností a anonymů československých občanů (1948–1989)*, dokument č. 4, s. 381–388.

jednalo o mzdové otázky, nevyplacení prémie, pracovní úrazy nebo přiznání nemoci z povolání. Podání k investiční výstavbě se často týkala průtahů při udělování stavebního povolení, rozporování záměrů rozšířit výrobní areály podniků a další infrastruktury na úkor životního prostředí.

Tabulka č. 2: Dopisy prezidentu republiky a jeho kanceláři podle témat s převahou podání ženami v letech 1971–1974³⁴

	Hospodaření s byty		Sociální zabezpečení		Pasová politika	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
1971	1 889	2 875	1 353	1 822	404	555
1972	1 626	2 466	1 102	1 715	312	535
1973	1 421	2 194	880	1 237	319	516
1974	999	1 593	482	739	161	352

Pisatelé z české části federace měli jasnou převahu a jejich podíl byl také v průměru o bezmála pět procentních bodů vyšší, než by odpovídalo proporcionálnímu poměru obou národností. V letech 1969 až 1988 evidovala prezidentská kancelář v průměru 65,9 procenta podání od Čechů a 27,4 procenta od Slováků, jejichž podíl se však v daném období zvýšil o deset procentních bodů a v roce 1988 činil 31,9 procenta, což se přesně shodovalo s tehdejšími poměry obou národností ve společném státě. Zastoupení Čechů naopak ve stejném časovém úseku kleslo o necelá tři procenta. Kromě toho se na prezidenta obracelo v průměru tři a půl procenta cizinců žijících v Československu a pisatelů ze zahraničí, mezi nimiž najdeme jak sběratele podpisů světových státníků, tak lidskoprávní aktivisty, kteří apelovali na propuštění politických vězňů, popřípadě kritizovali porušování svobody slova a vyznání. Normalizačního rekordu bylo dosaženo v roce 1978, kdy se podíl cizinců přiblížil deseti procentům, což s velkou pravděpodobností souviselo s pronásledováním signatářů Charty 77. V letech 1971 až 1976 byly statisticky podchyceny i další národnosti žijící v Československu. Nejvýraznější stopu v dopisech přitom zanechali Maďaři (0,9 procenta) a Němci (0,7 procenta), zatímco Poláci a Ukrajinci se objevovali ojediněle, jelikož jejich podání dosahovala v průměru pouhé dvě desetiny procentního bodu. Současně se ukazuje, že ve stížnostní agendě prezidentské kanceláře byla maďarská národnost zastoupena čtyřikrát méně než v celé československé populaci. Zcela opačnou tendenci vykazovalo romské etnikum, jehož průměrný podíl činil šest procent,

34 Použity roční přehledy stížnostního oddělení Kanceláře prezidenta republiky, viz pozn. 32.

což více než trojnásobně překračovalo výskyt Romů mezi obyvatelstvem.³⁵ Jejich dopisy se týkaly především bytových problémů, sociální péče a nízké životní úrovně. Objevují se v nich také prosby o pomoc při projevech rasové nesnášenlivosti a nepříliš vstřícného přístupu mnohých národních výborů k povolování trvalého pobytu. Spíše v ojedinělých případech lze též narazit na kritické komentáře ke kulturní politice státu a znevýhodnění romských dětí a mládeže při přístupu ke středoškolskému a vysokoškolskému vzdělání.

Pro období 1978 až 1988 se dochovaly také údaje o tom, z jakých krajů jednotlivé dopisy přicházely. Uvedená tabulka ukazuje, že se na první příčce umístil Severomoravský kraj následovaný Jihomoravským krajem, Prahou a Severočeským krajem. Ze Slovenska přicházelo nejvíce dopisů ze Západoslovenského a Východoslovenského kraje, Bratislava se čtyřmi procenty se zařadila až na předposlední místo. Nejméně stížností připadlo na Jihočeský kraj.

35 *Historická statistická ročenka ČSSR*, s. 62; *Statistická ročenka České a Slovenské federativní republiky*. Praha, SNTL 1990, s. 100; SRP, Vladimír: Demografický profil československých Romů. *Český lid*, roč. 72, č. 3 (1985), s. 139–148, zde s. 139–140.